

Introduktion til "Værdier og den sociale orden"

I denne artikel introducerer og diskuterer Gerard Radnitzky i et liberalt perspektiv en række centrale idéer om udviklingen af værdier, moral, etik og social orden. Radnitzkys udgangspunkt er dels en akademisk interesse for hvordan værdier og social orden opstår, dels en kritik af velfærdsstatens moralsystem og et forsvar for individets private etik, der bygger på respekten for ejendom og frihed. Artiklen er et forord til tre-bindts værket "Values and Social Order" som forfatteren har redigeret sammen med Hardy Bouillon. Radnitzky er dette års modtager af Libertas' Adam Smith Pris.

Af Gerard Radnitzky

"Nogle gange vil hele grupper og måske hele nationer forfalde, fordi de har valgt de forkerte værdier"

Hayek, 1978, p. 20.

Formålet med disse indledende bemærkninger er dobbelt: Dels at afklare nøglebegreber for at kunne skabe en forståelse mellem forfatter og læser og dels at give en "smagsprøve" på mine værker. Resuméet, der følger efter denne introduktion, udruster læseren med en oversigt over indhold af kapitlerne fra den respektive forfatters synspunkt.

1. Afklaring af nøglebegreber

Vi taler ofte om værdier, mål, etik etc. Dog vil vi let begynde at kludre i det, når vi bliver bedt om at forklare, hvad vi helt præcist mener med ordene, og hvordan vi anvender de pågældende ord i en kontekst. Diskussioner om værdier er i praksis uundgåelige. Men hvad er et tilfredsstillende svar på spørgsmålet om, hvad en værdi er? Hvis man er i tvivl om dette spørgsmål, kan de indledende betragtninger være til hjælp.

Spørgsmål som "hvad er...?" er misledende, fordi de insinuerer, at der er en "sand" mening knyttet til ordet, der er sat spørgsmålstegn ved. Spørgsmålene skal konstrueres enten som en opfordring til at forklare, hvordan et specifikt kommunikativt fællesskab benytter/benyttede det pågældende udtryk eller som et forslag til om, hvordan ordet bruges (Mere nøjagtigt et forslag i en speciel kontekst om at erstatte det pågældende intuitive begreb med en forbedret version af begrebet). I det sidste tilfælde bliver det som regel antaget, at det forbedrede, og derved afklarede begreb er et bedre intellektuelt redskab og mere "anvendeligt" end det intuitive begreb i de hverdagsagtige samtaler. I disse tilfælde taler videnskabsmænd oftest om at foreslå en speciel definition. En definition er kun en af mulige måder at introducere et forbedret begreb på. Filosofier foretrækker derfor at kalde processen med at komme med sådanne forslag og anbefalinger for en "eksplikation" – forklaring.

Empirikere, hvad enten de studerer en eksotisk stamme eller et avanceret industrielt samfund, bliver nødt til at begynde med at observere adfærd. Det at "observere" betyder, at deres studier er styret af de problemer, som de ønsker at undersøge, og at disse problemer er opstået fra deres baggrundsviden. Det har været foreslået dem – taget i betragtning af konkurrencen mellem problemer på det givne tidspunkt - hvilke problemer, der er interessante på et givent tidspunkt. Eksempelvis de problemer, der ved nærmere undersøgelse ser ud til at medføre en betydelig kognitiv fremgang. Og løste problemer skaber forhåbentlig nye "dybere" problemer. Lad os begynde med det helt fundamentale. Tænk for eksempel på etnologer eller adfærdsforskere (etologer), der studerer en stamme, som de på forhånd ikke er fortrolige med. De lægger mærke til, at folk har tendens til at respondere på en speciel type situation på en forudsigelig måde (en type situation, som forskerne er interesseret i). Hvis deres foreløbige hypoteser har ledt dem til at identificere regelmæssighed i stammens adfærd, vil de forsøge at forklare adfærden for at kunne forstå den. De formoder, at regelmæssighederne er opstået, da de følger en bestemt regel. Således vil forskerne forsøge at komme nærmere den regel eller norm og formulere den. Reglen eller normen konstituerer dog visse begrænsninger. Regler, der følger adfærd, kan blive opfattet som en traditionsbunden beslutning. Det reducerer beslutningsomkostninger. Sådant en adfærd kan måske give information om præferencer, der er delt af medlemmer af gruppen. Hvordan opstod adfærden, skikken etc.? Handler, som har vist tidligere at være succesfulde til at håndtere en bestemt type situation, er blevet indført som "tommelfinger-regler", og andre mennesker har imiteret de succesfulde aktører¹.

Regler/normer udvikles enten spontant udvalgt som led i en kulturel evolution, eller de bliver konstrueret, designet af moralister, præster, lovgivere etc. (Hayek taler om de respektive begreber "cosmos" og "taxis"). De rangerer fra implicite konventioner, skikke og traditioner til eksplicit formulerede kodificerede forskrifter eller love (i en bred forstand). Nogle regler bliver håndhævet af sig selv. Andre

behøver en anden orden, der håndhæver dem (jvf. Jassay 1994). Den håndhævede orden kan være en spontan orden eller en konstrueret orden. For eksempel er en "byttehandel" et eksempel på en selv-håndhævet spontan orden. Gentagne handlemåder er typisk understøttet af skikke, gruppepres etc., der spontant håndhæver ordener. I tilfældet med en enkelt udveksling af eksempelvis en vare (i konteksten af et anonymt samfund) kræver en ikke-simultan udveksling en håndhævet anden orden. I de fleste tilfælde er den ledsaget af statens voldsmonopol. Omkostningen ved at håndhæve en første orden afhænger af den kulturelle kontekst. Jassay har overbevisende argumenteret, at ejendom frembringer orden, eksempelvis kommer markedet logisk set og derfor historisk førend staten.

En regel/orden vil blive håndhævet af sig selv, hvis interaktionen ifølge reglen er gavnlig for begge parter. De har derfor et incitament til at følge reglen, konventionen og traditionen. Og de vil blive imiteret af andre. Således har en selv-håndhævet regel eller orden en god chance for at blive institutionaliseret og få status af sædvaneret. Disse love konstituerer utilsigtede konsekvenser af rationelle aktørers nyttemaksimerende adfærd. De konstituerer en spontan orden på hayekiansk vis – en orden, som har udviklet sig i en opdagelsesproces i konkurrence med andre mulige løsninger. Spontane ordener som penge og love er endeligt blevet overtaget af regeringer for at indkræve indtægter på en måde, der har mindre politiske omkostninger end direkte beskatning.

Således blev den sunde konkurrence mellem valutaer, der blev nydt af middelalderens europæere til sidst erstattet af statens monopol. Penge blev politiseret. Den ældre og kompensations-baserede lov blev afløst af lovgivning, der generede indtægter for kongen og senere for staten snarere end compensation for offeret (jvf. Benson, bind 1). Lovene og lovgivningen varetog i stigende grad mere regeringers behov og interesser for ressourcer og magt og mindre borgernes behov. Moderne monetære og legale institutioner (ordener) kan opfattes som utilsigtede konsekvenser af statens interventioner – den skæbnesvangre indbildskhed af konstruktivistene jvf. begrebet "fatal conceit of constructivist" (jvf. Mises, Hayek, Leoni, Benson etc.). Når en spontan orden vokser sig større, er det oftest til fordel for alle implicerede parter. For eksempel når et marked vokser, vil den derigennem opnåede horisontale koordination bringe nye muligheder og ny viden, idet det fungerer som en læreproces. Når en konstrueret orden (en stat eller regering etc.) vokser vil den hierarkiske underordning forstærke centraliseringstendensen. Statsejede karteller vokser i antal og størrelse, og et "skattekartel" kan opstå (som planlagt for EU i Maastricht Traktaten med dens "vision" om en europæisk superstat) ved at mulighedernes rum for borgerne bliver reduceret, og systemet bliver mere og mere uforeneligt med frihed. En centralistisk konstruktion bryder endeligt op efter etnisk eller historisk splittede linier – se blot på USSR, Tjekkoslovakiet og Jugoslavien.

Regler, der i virkeligheden styrer adfærd i et bestemt samfund er regler, der er blevet institutionaliseret. Institutioner rummer regler. Sociale institutioner kommunikerer den nødvendige information til at forme forventninger, og de giver derfor feedback til aktører og hjælper dem med at kontrollere nøjagtigheden af deres forventninger og lære af deres fejl – spillerne lærer reglerne for de sociale spil. Institutionaliserede regler udgør kernen af social orden. De første institutioner er ejendommen og familien.

Institutioner udgør en guldgrube af viden (mest stiltiende viden). De er et lager af koordineret viden. Som andre abstrakte entiteter, der befolker Karl Poppers "World 3", vil de når de først er opstået - takket være menneskets intellektuelle aktivitet - have tendens til at udvikle deres eget liv. Hvis en institution skal overleve på langt sigt, bliver den nødt til at være fleksibel nok til at tilpasse sig ændringer som følge af de historiske betingelser og på samme tid bevare nok sammenhængskraft, lighed eller kvalitativ identitet med den originale version til at blive anerkendt som den "samme" institution². Det klassiske eksempel på evolutionen af social orden (udover de ovennævnte institutioner som ejendom og familie) er penge, som tidligere analyseret af Carl Menger (1892) og af Ludvig von Mises (1912) i deres teorier om penges oprindelse. Love er et eksempel på en institution, hvis adfærd er underlagt "regelstyret ledelse". Sædvaneret og love er, i så vidt at de har udviklet sig på baggrund af handlinger, der fører til strid mellem parter, en form for kollektiv selvbeholdning (Bruno Leoni). Som nævnt ovenfor vil det derfor i høj grad blive håndhævet af sig selv.

Hidtil har jeg nærmest benyttet ordene "orden" og "institution" synonymt. Men hvad er orden? Som nævnt ovenfor, skal spørgsmålet om orden konstrueres som en "eksplication" (forklaring) for at undgå essentialisme³ og misforståelser. For det nuværende formål vil nogle overordnede betragtninger være tilstrækkelige. Et socialt system udgør en samling af aktører, der repræsenterer en bestemt organisationsstruktur. Sådan en struktur svarer nogenlunde til det, som Hayek kalder for "orden". Aktørers valg udgør en etableret orden, der opererer og samtidig bidrager med handlinger, der ændrer orden. Reglerne for denne adfærd er indlejret i institutionerne. En analogi til biologi kan i denne forbindelse være nyttig. I evolutionær biologi er enhederne for selektion gener, individer eller et aggregat af individer, og de fungerer som bærere og som baggrund for test af genernes aktiviteter. Analogt er enheden for selektion i den sociale evolution regler (ordenes software infrastruktur), og opererende organisationer (sociale ordener) fungerer som bærere og baggrund for testning. (Selvfølgelig har sociale ordener andre muligheder og begrænsninger end de biologiske - for eksempel har de svært ved at uddø, og de starter aldrig fra et nulpunkt). Disse antydninger må være tilstrækkelige for nu.

Regler er formet af delte præferencer, men præferencer kan også blive udtrykt i handlinger, som hovedsageligt ikke eller slet ikke er styret af regler. For at beskrive et system af

præferencer og normer, der karakteriserer et samfund, en social orden, taler vi om værdier. Når vi forklarer adfærd udtrykt igennem præferencer eller regler, refererer vi til præferencer eller regler (ikke for et enkelt individ isoleret set men for et aggregat af individer eller sekundært for en individuel aktør) i forhold til en social orden. De metodologiske individualister insisterer med rette på, at kun individer kan agere (og de kan ikke andet end det). Selv om de accepterer at tale om værdier som en passende måde at beskrive nogle specielle aspekter af socialt liv, vil de trods alt minde os om, at være varsomme med at tilskrive en ontologisk⁴ status til værdier andet end det, der er konstrueret på basis af præferencer eller som kendetegn ved et mål (et mål, der bliver "præget" af en bestemt værdi). Nogle gange vil denne advarsel fremstå overdreven, men ofte er det sundt og hjælpsomt at tage dette i betragtning.

I dag taler vi om, at værdier er moderne. Temaer som "forandring af værdier" og "værdier i forfald" (På tysk: "Wertewandel", "Wertverfall") bliver i vid udstrækning diskuteret. Økonomer føler som regel ikke bekvemmelighed med studier af værdier. Hvilke slags entiteter udgør værdier? (se Petroni bind 1). Svaret på dette spørgsmål er omtrent som en reaktion til en filosofisk Rorschach test⁵. Den afslører svarpersonens personlige filosofi og helt specifikt hans ontologi. Hvis vi ikke ønsker at gå ind i området af førsteklases filosofi, kan vi blot argumentere, at folks værdier er lig med præferencer; objektive værdier (hvis de eksisterer), er deres præferencer nogle, som alle bør have. For vores formål virker en position tæt på almindelig fornuft og analytisk filosofi i virkeligheden passende. I det mindste fremstår så meget sikkert: Værdier "flyver ikke bare rundt i luften". Deres eksistens eller sub-eksistens (lige meget hvilken ontologisk status, som de må have i din ontologi) afhænger udelukkende af eksistensen af menneskeliv. Dette sker i en verden, hvor fornuftige evalueringer "eksisterer", og værdidomme udtrykker dem. Evalueringer er mentale entiteter. Evaluering er en mental handling ligesom det at tænke, at forestille sig og huske etc. Værdier er et produkt af mental aktivitet ligesom hypoteser, teorier og kriterier etc. Efter min opfattelse, når man har taget højde for ontologisk status, kan alt overføres, som har været sagt om institutioner.

Vi kan observere, at ikke bare adfærd men også menneskelig handling (aktiviteter som vi kan "forstå"), som vi ser som meningsfulde, er styret hen imod et givent mål. Vi kan beskrive handlinger på et utal af måder (ved at opfinde nye deskriptive systemer), men kategorierne, som fremstår som nyttige a priori er "mål", "præferencer", "formål" og så fremdeles. Præferencer, der deles af en gruppe, kan passende blive beskrevet ved at introducere begrebet "værdi": "En klynge eller system af sådanne præferencer, der kan siges at være præget af en bestemt værdi". Denne måde at anskue det på er selvfølgelig ikke altid harmløs og økonomisk. Det er harmløst på samme måde, som det er harmløst at tale om regeringer eller nationer etc., som om de fuldt ud var agenter. Den metodologiske individualist fremsætter

korrekt påstanden om, at kun individer kan handle. Individer kan tage beslutninger, udtrykke præferencer etc., mens en kollektiv enhed som en politisk autoritet, en nation etc., kan kun gøre dette metaforisk set. Ikke desto mindre kan det være nyttigt i forhold til bestemte problemer at betragte regeringer eller stater etc. som en "agentur-enhed" eller "analyseenhed", da det kan reducere kompleksitet, der er irrelevant i forhold til det forestående problem. Præferencer er selvfølgelig påvirket af den sociale kontekst, den fremherskende mening, og det påvirker igen meningsdannelsen. Det er en uskadelig og intelligent måde at hævde (at benytte en holistisk terminologi), at mening er den egentlige kilde til magt. Cæsars magt er afhængig af stemningen og meninger imellem hans prætorianere⁶. Han kunne opretholde magten så længe, at de så ham som den legitime leder, der i sidste ende vil være sejrherre. Og deres opfattelser er sammenhævet med evaluering og egentlige normer.

"Værdier i en verden fuld af fakta". For en god ordens skyld påhviler det os at skelne mellem "fakta og værdier". Eller mere korrekt skelnes der mellem faktuelle overbevisninger, ikke-instrumentelle værdidomme og normer semantisk set, mellem deskriptiv og evaluerende sætninger eller mere korrekt endnu mellem lingvistiske udtryk, som overvejende har en deskriptiv funktion og de udtryk, som overvejende har en evaluerende og normativ funktion. Et deskriptivt udsagn forsøger præcist af fremstille dele af virkeligheden. Hvis det lykkes, siger vi, at udsagnet er "sandt". Det kræver med rette objektivitet i kraft af intersubjektive tests/afprøvninger - eksempelvis at alle i princippet kan teste det. Den sidste prøvelse er at gennemføre tests via oplevelse det vil sige gentagelser, hvad angår observatører og anledninger. Instrumentelle værdidomme er deskriptive udsagn, der har form af evaluering. De hævder blot, at bestemte handlinger eller ting i virkeligheden er passende midler (effektive midler) til at opnå et givent mål. I deres forkortede form (i hvilken målet bliver forstået) ser de ud som virkelige normative sætninger. Sådanne instrumentelle og forskriftlignende udsagn kan selvfølgelig både være sande og falske. Kun ikke-instrumentelle værdidomme evaluerer i virkeligheden tilstande eller nogle "ting". Og kun ikke-instrumentelle forskrifter, som formaner modtageren til at gøre bestemte ting eller afholde sig fra bestemte handlinger er normative i ordets egentlige betydning (Økonomer benytter ofte prædikatet "normativt" temmelig afslappet også for instrumentelle forskrifter, som på trods af at være normative, hvad angår form, i virkeligheden er deskriptive udsagn). Det vigtigste kriterium for tilstrækkeligheden af ikke-instrumentelle substantiver er ikke sandhed eller tilnærmelse af sandheden, men om vi efter det logiske check af intern konsistens og empiriske implikationer kan acceptere eller afvise, om det stemmer overens med vores intuitive moral. På et tidligt stadie af menneskeheden må man have lagt mærke til, at der er en grundlæggende forskel mellem udsagn som "guld er tungere end jern" og "det er forkert at stjæle, arbejde på sabbatten etc.". Ingen magthavere, præster, prinser eller parlamenter kan gøre meget ved det første udsagn – en benægtelse af udsagnet om "guld er

tungere end jern" ville hurtigt falde til jorden. Dette er ikke gældende for egentlige værdidomme eller normer. Inden for dette område er der ingen tilsvarende test igennem oplevelse og objektivitet via intersubjektivitet. En værdidom vil altid være subjektiv. På trods af dette er rationelle diskussioner af værdidomme og normer ikke kun mulige men absolut nødvendige, hvis vi ønsker at opføre os moralsk. Dog når vi har udtømt alle argumenter står kun overtalelsen tilbage, og hvis den falder til jorden, er der lagt op til opgivelse af debatten eller stridigheder.

Dette synspunkt behøver ikke at lede til moralsk relativisme eller til en "etikens konsensus". På et vigtigt område er det deskriptive og forskriftlignende udtryk i samme båd. Forsøg på at tilvejebringe en "ultimativ" retfærdiggørelse eller et grundlag vil sikkert støde på det fremkaldte dilemma om enten at fortsætte retfærdiggørelse processen eller stoppe den. Eftersom uendelig tilbagevenden eller cirkler af logiske grunde er ekskluderet, bliver vi nødt til at stoppe med at argumentere et eller andet sted. Vi står således overfor dilemmaet om enten at forsøge at retfærdiggøre grænsen epistemologisk⁷, som det "ultimative" forsvar (der er en umulig opgave taget i betragtning af ingen af historiens filosoffer/forsvarer har kunne modstå kritik), eller erklære at vi vilkårligt sætter en grænse uden at have nogen specielt gode grunde til at gøre dette. For den person, der er tilhænger af retfærdiggørelses-tilgangen er dilemmaet virkeligt. Den eneste udvej af retfærdiggørelsens dilemma er at opgive søgen efter vished/sikkerhed og anerkende dets uopnåelighed som en del af betingelsen af at være menneske.

Hvor individet sætter grænsen, og hvilke "ultimative" værdier vedkommende tager til sig, er individets eget ansvar - ikke samfundets ansvar, selv om de dominerende værdier i et givent samfund påvirker individet, som er vokset op i samfundet og lever i det. Dette gælder specielt for de fremherskende værdier i hans familie, i primærgruppen, der er videregivet via moralsk uddannelse igennem individets første udviklingsår. Selvfølgelig former de fremherskende værdier i samfundet dets institutioner, og de er igen påvirket af ændringer i de institutionelle indretninger. Hvis værdier, der understøtter socialt liv i samfundet bliver negligeret, vil samfundet miste sin karakter, og på langt sigt vil det falde fra hinanden.

"Målet forklarer menneskelig handling, og mål er forklaret ved de værdier, som mennesker har" (Jassay). Værdierne, der er underliggende samfundets institutioner, påvirker mærkbart via institutionerne et samfunds succes eller fiasko, dets orden, frihed og dets økonomiske vækst. Jeg har lige argumenteret, at det "at tale om et samfunds værdier" behøver ikke nødvendigvis at indbefatte et holistisk perspektiv – det kan være helt i overensstemmelse med metodologisk individualisme. Nogle værdier er "individualistiske" værdier forstået på den måde, at de er et anliggende for individuelt engagement og personlige valg. Andre værdier er holistiske, det vil sige, at de ikke kan vælges individuelt, men kræver kollektiv handling. Eksempelvis "Lighed for loven". Disse

værdier er helt i overensstemmelse med metodologisk individualisme. Derimod hvis vi taler om holistiske værdier som eksempelvis; "Det fælles bedste", "den offentlige interesse" og "social retfærdighed" (Hvad der end adskiller den fra normal retfærdighed, og hvad er egentlig ikke-socialer former for retfærdighed?) benyttes tomme formuleringer til demagogiske formål. Disse nøgleudtryk gør det muligt for pionérer at give dem indhold ad libitum. De er eksempler på brugen af ord som politiske våben og ikke på et redskab for tanker. Ved at tale om sådanne holistiske værdier fornægter man implicit forskelle og konflikter mellem grupper. Lige så vel er det misvisende at tale om et "mål i sig selv", som Kant gør i hans "Grundlegund zur Metaphysick der Sitten"⁸, hvor han hævder, at "individer eksisterer som et mål i dem selv" og konkluderer, at "personer derfor er af absolut værdi". Som Anthony Flew⁹ har påpeget kan der... "Be no more "ends in themselves" unrelated to the persons whose ends they are, than there can be sisters in themselves, unrelated to any siblings of whom they are sisters.

Der er helt bestemt ingen absolut værdi i forhold til den kantianske forståelse. Et individ kan ærligt påstå, at en bestemt enhed ("tingenes tilstand" etc.) har en særlig indre værdi for ham. Det vil sige, at han værdsætter det for sin egen skyld uafhængigt af, hvad enten han også værdsætter det som et middel til et mål eller for at realisere andre værdier. Når han bekendtgør, at et bestemt mål er et "ultimativt" mål, kan dette kun betyde, at det er her, han har sat grænsen, og at han ikke ønsker at argumentere om det mål. Målet er så at sige der, hvor han ikke orker at argumentere mere. Dette er en personlig beslutning og som sådan legitim. Dog vil de "ultimative" mål som hovedregel vise sig at være tomme formuleringer som eksempelvis "frelse", "glæde" etc. – hvem ville ikke ønske sig at opnå dem? Ingen konkrete forskrifter kan blive udledt fra dem.

Kants berømte kategoriske imperativ er i en nøddeskal: "Du skal handle således, at du (rationelt) kan ønske, at alle ville handle på samme måde (maksimen underliggende din handling skulle kunne blive hævet op til en generel lov). Nietzsche proklamerede analogt til Kants imperativ: "Du skal handle, som du selv ønsker at handle igen og igen".¹⁰ Nietzches formaning harmonerer bedre med subjektiv værditeori end Kants imperativ.¹¹

2. Områder af værditeori

Områderne vil blive skitseret ved at benytte moralfilosofi (i en bred forståelse) som eksempel. Disse refleksioner kan let blive anvendt til erkendelse og blive generaliseret til grundsatninger. Antropologer og sociologer beskriver moralsystemer, normer, konventioner etc. og forsøger forklare, hvordan de fungerer, hvordan de er opstået og kan benyttes for specifikke mål. Alt dette er eller kan være streng videnskabelig aktivitet.

Filosoffer studerer typisk moralteorier, som andre filosoffer har formuleret eller konstrueret, som er blevet kritiseret

af andre filosoffer og ofte modificeret i lyset af kritikken (Disse studier bør adskilles fra emner, der for nyligt er blevet populære under betegnelser som "forretningsetik", "lægeetik", som hævder, at professionelle i de respektive faggrupper skal følge specielle moralkodeks. Lægeetik kan helt bestemt behandle spørgsmål, der opstår for læger igennem deres arbejde, hvorimod forretningsetik simpelthen er et spørgsmål om ærlighed i alle henseender). Filosofisk kritik af moralkodeks eller af en moralteori om disse kodeks starter som regel med et logisk check af den interne konsistens. Alt kan deduceres ud fra et inkonsistent system. Den næste del af den videnskabelige kritik er den empiriske realiserbarhed: "Bør implicerer kan". Al anden kritik kan blive fremført ud fra synspunktet af et andet moralsystem (En tænkende person vil selvfølgelig checke implikationerne af et moralsystem, hvis det anvendt på konkrete sager, harmonerer eller er i konflikt med hans egne moralbegreber, som er baseret på det moralsystem, han har tilegnet sig – selv om han måske ikke selv er helt klar over dette). Det typiske moralargument fremsættes ved at vise, at nogle accepterede principper medfører logiske konsekvenser, som er uacceptable for talsmanden af princippet.

Et centralt tema i det filosofiske studium af moralsystemer er problemet med retfærdiggørelse. Jeg har allerede nævnt, at søgen efter den "ultimate" retfærdighed er lige så nyttesløs i etik som i videnskab eller alle andre steder. En moralsk dom eller et moralsystem kan kun blive retfærdiggjort (på en ikke-Pickwickiansk¹² måde) relativt til det sæt af forudsætninger, som er foreslået i argumentet. Dette betyder, at retfærdiggørelse kun er mulig indenfor et givent system¹³ ved at deducere ud fra en given præmis - en hellig bog (Biblen, Koranen etc.). Hvis udtrykket, der er stillet spørgsmålstegn ved, kan blive deduceret ud fra præmisserne, er det blevet retfærdiggjort – relativt til præmisserne. Proceduren er streng. Ulempen ved dette er, at systemet kun gælder for dem, som allerede har accepteret præmisserne – den hellige bog etc. Det samme gælder for mutatis mutandis¹⁴ tilgangen til naturloven, som er et forsøg på at udlede en norm fra metafysiske begreber som eksempelvis "essensen af mennesket". Trods dette vil retfærdiggørelse på den måde kunne give gode argumenter for en specifik norm eller moral system, der konstituerer det vigtigste anliggende for det filosofiske studie af moralsystemer og normativ etik.

3. Fire skillelinier i moralfilosofi

Dette bringer os videre til den første skillelinie i moralfilosofi – en skillelinie, der løber igennem al filosofi: Retfærdiggørelsestilgangen overfor ikke-retfærdiggørelsestilgangen (jvf. Radnitzky og Barley, 1978). Tilhængere af ikke-retfærdiggørelsestilgangen hævder, at der ikke er noget svar på spørgsmålet om: "Hvorfor jeg skal være moralsk". Vi kan kun referere til idéen om "visdom" i valget af en bestemt livsstil – en kerne, der næsten er forsvundet i den vestlige verden, men som var en levende idé i græsk filosofi og stadigvæk er en inspirerende idé i tankegangen i Fjernøsten (jvf. Habermann i bind 2). I sidste ende er værdidomme og

normer subjektive. Deres tilegnelse eller afvisning følger fra den livsstil, som individer har "valgt" eller oftere har bevæget sig hen imod i vedkommendes livshistorie¹⁵. Bemærk at man kan være tilhænger af ikke-retfærdiggørelsestilgangen, hvad angår videnskab og tilhænger af retfærdiggørelsestilgangen, hvad angår moral. Denne position nyder forholdsvis stor popularitet indenfor den nuværende filosofi. Tænk bare på alle forsøgene på at deducere moralforskrifter enten ud fra logik eller ud fra forhåndsbetingelserne ved at kunne udføre en dialog ("Diskursetik" – en populær sport i Tyskland)¹⁶.

Ved tilegnelse af en norm eller tilskyndelse af en værdidom ligger ansvaret helt hos det enkelte individ. Dette fører os til en anden skillelinie mellem metodologisk individualisme overfor holisme. Basalt set hævder holismen, at der er holistiske agenter som eksempelvis "samfundet", "folket", der har deres egen vilje, kan tage beslutninger og handle på samme måde som individer. Sådan et perspektiv overbefolk-er ontologien med umulige enheder og skjuler faktumet om, at undtagen de sjældne tilfælde med fuldstændig enighed vil aggregatet af folket udtrykke forskellige interesser, konflikter etc. (jvf. Jassay i bind 1).

Individet vil i et bevidst levet liv have internaliseret moralbegreber eksempelvis, at han ikke med vilje vil agere uansvarligt. Nogle handlinger vil blive tabubelagte. Tabuer fungerer som psykologiske begrænsninger. Nogle ting er oftest psykologisk umuligt at gøre for individer. Dette bringer os frem til den tredje skillelinie i moral filosofi – konsekventialisme overfor ikke-konsekventialisme eller deontologi¹⁷. For at agere ansvarligt bliver vi nødt til at tage højde for forudsigelige konsekvenser af en handling. Konsekventialister har sammenfattet denne indsigt til synspunktet om, at det eneste, der betyder noget er konsekvenserne, tilsigtede og/eller forestillede (I sidstnævnte tilfælde kan konsekventialister have forskellige meninger). En de-ontologisk regel er en regel, der uden hensyn til de forventede konsekvenser i den specifikke situation, generelt forbyder handlinger af en bestemt slags (se Jassay bind 1, og Hayek, 1978, p. 8). Det er tvivlsomt om et samfund, som udelukkende bestod af nyttemaksimerende individer ville kunne overleve særligt længe. Omkostningen ved at kontrollere adfærd vil formentlig blive for høj. Der er ikke nødvendigvis nogen spænding mellem dette perspektiv og subjektivisk værditeori. Hvis man stræber efter et frit samfund er dette ens egen subjektive beslutning, og det kan derfor ske uafhængigt af alle rationelle argumenter, der kan blive fremsat for den instrumentelle værdi af frihed. Hvis nogen har lyst til et liv som slave eller slaverejer, gør det ikke hans valg co ipso irrationelt. (Sådan en smag er slet ikke sjælden. I dag "sælger" folk dem selv (slave-agtigt) til velfærdsstaten og til skatte-samfundet. De kan åbenbart lide den paternalistiske stat så meget, at de har lyst til at blive skatteslave samtidig med, at de klager over for høje skatter).

Analytiske filosoffer studerer den logiske struktur og semantikken af værdidomme og moralsystemer. Dette er området

for metaetik, og det bringer os frem til den fjerde skillelinie i moralfilosofi: Den kognitivistiske overfor den ikke-kognitivistiske metaetik. Kognitivister hævder, at ikke-instrumentelle værdidomme kan have en sand værdi på samme måde som deskriptive udsagn har en sand værdi. Her igennem afviser de implicit "Er- og bør-distinktionen" og forsøger at kamouflere den – se bare på indsatsen fra Frankfurter-skolen (Habermas, Apel, etc.).

Ikke-kognitivister afviser kategorisk kognitivisternes påstand. De holder korrekt fast i, at en erklæret sandhed eller falskhed af et ægte normativt udsagn blandes sammen med den semantiske sfære, og at der derved begås en såkaldt "kategorifejl" (Den slags fejl, der begås ved at fremsætte en påstand som "Tallet fem er spiseligt").

4. Hayeks deskriptive etik – to kæmpende moralsystemer i vores hjerte

Eftersom Hayeks teori i høj grad er relevant i forhold til de problemer, der blevet fremført tidligere, er det værd at nævne dets centrale idéer. Hayek introducerer to idealtypiske moralsystemer, som begge er spontane ordener, der har udviklet sig via biologisk og kulturel evolution. Det første moralsystem er et regelsystem, som gør liv i tætte grupper muligt og er uundværlig for opretholdelsen af små grupper – fra familien (arketyper) til stammesamfundet. Det er et moralsystem for massen. Mennesket har levet på denne måde i omkring 2 ½ million år. Vores ikke-menneskelige primater af forfædre praktiserede et lignende regelsystem i omkring 3-4 millioner år.

Der er en betydelig kontinuitet i måden at leve på mellem chimpanse-flokken og den oprindelige menneskeflok. Det er ikke så underligt, at dette moralsystem er så dybt indgroet i vores følelsesmæssige sammensætning. Vi kan kalde det for det "solidariske" moralsystem (Solidaritet bliver her benyttet i ordets oprindelige betydning. I dag bliver ordet systematisk misbrugt i den politiske retorik ved at se bort fra det faktum, at solidaritet per definition er frivillig og derfor kun kan anvendes på livet i en gruppe af mennesker, der kender hinanden godt i forvejen)¹⁸. Systemet er karakteriseret ved, at folk tager sig af hinanden ved "genetisk altruisme" så vel som gensidig altruisme; en person udveksler ydelser (som man gør på markedet), men på grundlag af en forsikringsfunktion snarere end på grundlag af afregninger.

Kulturel evolution, der står over hele udviklingen fra personlig kontakt til det personlige marked, gjorde det muligt for menneskearten at vokse sig hurtigt større og endeligt gjorde socialt liv i store anonyme samfund mulig. Denne nye type socialt liv blev mulig takket være fremkomsten af et nyt slags moralsystem. Det er et system med abstrakte regler – abstrakt forstået på den måde, at det hæver sig op over alle personlige forhold, der kan eksistere mellem parterne i den pågældende sociale kontakt og kun tager de træk til efterretning, der er relevante for den udførte gerning. Folk forbedrer eksempelvis deres stilling ved at servicere folk,

hvis eksistens de ellers ville have ignoreret. Vi kunne kalde dette system for det "ærlige moralsystem", der fremkalder associationen til moralen knyttet til den "ærlige forretningsmand". Den deontologiske regel korresponderer til indsigten om, at individer er og bør være ansvarlige for deres egne handlinger, og at frihed og ansvarlighed ikke kan adskilles. Dets vigtigste kendetegn er de klassiske dyder som respekt for ejendom (inkluderet krop, tid, tolerance) og sidst men ikke mindst at afholde sig fra at udnytte den politiske proces (ved selv at vinde, så andre medborgere taber). Kort sagt er det moralsystemet, der gør det muligt at have et frit og ordentligt marked og som konsekvens fremkomsten af et frit samfund. I den udstrækning af samfundet lever efter dette moralsystem, vil det være i stand til at komme nær idealtypen af et frit samfund. Libertarianere af forskellig slags (fra Adam Smith og David Hume, Mandeville til Hayek, Charles Murray, Thomas Sowell etc.) har med rette påpeget, at regeringer underminerer det "ærlige-moralsystem" – de underliggende værdier for et frit samfund, og at den paternalistiske velfærdsstat ødelægger disse værdier. Den socialdemokratiske tankegang er uforenelig med dem.

Da vores følelsesmæssige sammensætning stadigvæk er bundet til den tætte gruppe, kan de to moralsystemer komme i konflikt med vores følelser. Hayek advarede gentagne gange imod troen på, at vi re-introducerer massens moralsystem i det abstrakte, anonyme samfund uden samtidig at ødelægge samfundet og som konsekvens fordømme mennesket til sult¹⁹. Denne tro er den mest farlige intellektuelle fejl i vores tid – "the fatal conceit" par excellence. Ved at anvende Hayeks deskriptive etik til den nuværende scene ser vi, at de to idealtyper identificerer en dimension, hvorfra vi kan placere adskillige former for socialt liv i et avanceret samfund. Alle deltager i mange forskellige grupper og sociale kontekster – fra familien og vennekredsen til kollegaer, "broderskaber", klubber etc. og til det upersonlige marked til konteksten, hvor "forretning er forretning". Vi lægger mærke til, at der er en delvist overlappende natur af mange eller måske de fleste grupper. Klubber for eksempel indtager en mellemposition. De er baseret på gensidighed, og de ekskluderer uvedkommende som en familie gør, men medlemskab og kontingent er frivilligt – tvang eller trusler om tvang er ikke inkluderet. Klubber er goder, der ligner, men er ikke identiske med private goder. Dette er kun fordi, at klubbers goder har et element af eksklusion af uvedkommende – i kontrast til de såkaldte "offentlige goder", som mere nøjagtigt bør kaldes for "skattefinansierede goder" (Vi bør altid tale om skat snarere end om offentlige penge), som eo ipso involverer tvang ellers trussel om tvang, der karakteriserer beskatning.

Det "ærlige moralsystem" er et regelsystem, der er passende for en åben klub. Det bedste eksempel på en åben klub vil være et økonomisk system – var det ikke for eksistensen af adskillige former for protektionisme og stater, der danner lukkede klubber som EU og for regulerede markeder maskeret som frihandels-arrangementer. I dag er vi meget langt fra tilstanden, der ville være en ideel værdiposition ud

fra en ven, et frit samfund, en libertarianer: Et decentraliseret system af stater og regioner, som frivilligt danner klubber i et åbent miljø. Det betyder dannelsen af en klub, hvor alle kan deltage men til en pris, så den økonomiske lov om relativ knaphed kan styre processen med udvidelse og optagelse af nye medlemmer i den åbne klub.

Hvad vi nu har, er en tilstand, der snarere er stik modsat af den førnævnte "åbne klub". En kræftagtig vækst i staten, som både er et symptom og årsagen til en altid voksende velfærdsstat, der er mere og mere uforenelig med frihed og økonomisk vækst, hvor ansvar er blevet socialiseret. Dog hvis alle er ansvarlig for alt, er ingen ansvarlig for noget. "Det sene tyvende århundrede er ny mørk alder i hvilken frihed er blevet oversvømmet af omfordelingsmaterialismen, og moralværdier er blevet drevet ud af hedonisme"²⁰ (CH. K. Rowley). For meget stat, regulering, lovgivning, overbeskatning og andre af velfærdsstatens perversiteter har forandret holdninger til moral. Almindelige lovlydige borgere er kommet til konklusionen om, at "hvad staten forbyder er ikke nødvendigvis umoralsk" (Seldon, 1994, pp. xxiv, 109). Selvfølgelig er lovlydighed og moral to forskellige begreber, men de fleste mennesker mener, at de burde hænge sammen. Opmærksomheden om at reformere den politiske proces stammer måske fra den vestlig liberale vægt på "politisk regelstyre". Implikationerne har været, at hvad der er lovligt er moralsk. Men hvad hvis loven er resultatet af politikernes arbejde, som på umoralsk vis har tvunget folk ind på en undergrundsbane – så er det ikke folk, som er umoralske. Velfærdsstaten har svækket familien og dens værdier. For meget skat og regulering har fremprovokeret mangeartede former for undvigelse: Flugt til private eller oversøiske udbydere af ydelser og frem for alt flugt til uofficielle markeder. Den "sorte" økonomi er vurderet til at udgøre omkring 20 pct. af den nationale produktion (jvf. Seldon, 1993, p. 14 & 1994, p. xxiv). Kort sagt har fremskyndelse af socialistiske eller socialdemokratiske værdier undergravet moralstrukturen for samfundet. Regeringer har næsten ødelagt de spontane samfund, da de opbyggede den stadigt voksende velfærdsstat.

Tilhængere af velfærdsstaten udgør formentlig den mest farlige "slags" for det frie samfund, da de ofte har en god vilje men deres tanker om værdier og økonomiske fakta – specifikt i forhold til det frie private marked - er meget sammenblandede. Som konstruktivister bukker de under for, hvad Hayek kalder for "The fatal conceit" og denne tankegang bliver især farlig på grund af sammenblandingen af fakta. Deres tilfælde illustrerer Hayeks udsagn: "Is there a greater tragedy imaginable than that in our endeavor consciously to shape our future in accordance with high ideals we should in fact unwittingly produce the very opposite of what we have been striving for?". Moralsystemet knyttet til velfærdsstatens tilhængere, som blev dominerende i det tyendes århundredes politiske kultur, står i kontrast til det "ærlige moralsystem" (den private etik). Dets ånd er udtrykt via demagogi om rettigheder, som er baseret på en profilering af "opdigt-

ede" rettigheder og på sammenblanding af frihed og magt. Politikernes retorik fremmaner en fiktiv holistisk enhed "den generelle velfærd". De hævder, at de ønsker at fremme "den" og legitimere de adskillige mål, som de angiveligt påtager sig ved at moralisere dem. I denne færd hævder de endda, at de ved reducere af det individuelle valg relativt til det kollektive valg, forøger "værdien af frihed" (ved at benytte John Rawls demagogiske formel). Borgere i velfærdsstaten (som på samme tid er skatte-slaver og skatte-ædere), opdager, at statens beskatning og forbrug har gjort en stor del af hvad, der tidligere var privatejet (deres indkomst) til et offentligt eje. For at forbedre deres stilling kan de ikke se nogen anden udvej end at tilslutte sig det sociale spil om omfordelingen, som er et nulsums-spil i hvert fald, hvad angår BNP. Efter som staten berører dem (borgerne), kan de forbedre deres egen stilling ved at benytte den politiske proces til at plyndre nogle andre. Dette kan ske ved at efterspørge flere skattefinansierede ("offentlige") goder og ydelser, som kan være værdifuld for dem, givet af andre betaler mindst en del af regningen. I takt med at det "ærlige moralsystem" forfalder, vil respekten for ejendomsret og frihed ikke længere kunne fungere som en begrænsning af statens tendens til at vokse og vokse – frihed mindskes samtidigt og tilsvarende.

Før vi tænker på mulige midler til at komme dette til livs, påhviler det os at analysere situationen. "Værdier og den sociale orden" fokuserer på det fundamentale – strukturen, hvor politik og kollektive handlinger finder sted. Uanset om man ønsker at give plads til et friere samfund er opgaven om at forstå verden, som vi lever, i sig selv fascinerende. Det har en indre værdi for den, der nyder intellektuel aktivitet, og det er i sig selv en tilstrækkelig retfærdiggørelse i det mindste for den metodologiske individualist og libertarianeren. Den nuværende produktion er dedikeret til denne opgave. Bind 1 af "Værdier og den sociale orden" fokuserer på de teoretiske aspekter af den sociale orden, som økonomer kalder for "kapitalisme". Bind 2 konkretiserer problemer forbundet med den orden ved at benytte casestudier af historiske og geografiske områder for anvendelse af kapitalisme og deraf det frie samfund. Dette resume giver læseren en mulighed for et hurtigt overblik over detaljerne for projektet "Værdier og den sociale orden", forskellen mellem spontane og konstruerede ordener og mellem "order by rules" og "rules by order".

Referencer:

- Bouillon, H. (1993), 'Mastering the growth of government: A muzzle for Leviathan', in Radnitzky and Bouillon, eds., pp. 99-124.
- Hayek, F. (1978), *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Jasay, A. de (1994), 'The cart before the horse. On emergent and constructed orders, and their wherewithal', in Nef and Frey, eds., forthcoming.

Nef, R. and Frey, Ch., eds. (1994), *Contending with Hayek*, Peter Lang, Bern, forthcoming.

Radnitzky, G. and Bartley, W. (1978), *Evolutionary Epistemology*, Open Court, La Salle, IL.

Radnitzky, G. and Bouillon, H., eds. (1993), *Government-Servant or Master?*, Rodopi, Amsterdam, Atlanta, GA.

Noter

¹ Hvis antropologer er interesseret i den teoretiske ramme af deres disciplin, så spørger de formentlig, om hvilke slags enheder er regler. Jeg foreslår at betragte regler som abstrakte enheder som hypoteser, begreber eller problemer. De er bestemt ikke materielle enheder køer eller computere. Ej heller er de mentale enheder som tanker eller mentale tilstande. Man kan tage følgende i betragtning: To personer tænker på (eller husker etc.) en bestemt regel R (At i situationer af en type S skal d følge regel R). Hvad giver de to tanker, i to forskellige sind eller bevidstheder, et fælles indhold? Hensigten med den mentale handling – at tænke, huske etc. er begge de samme jf. regel R. Reglen kan derfor i sig selv ikke være en mental entitet. Hvis den er formuleret vil et lingvistisk udtryk (et materielt objekt) eksistere, som repræsenterer R. Udtrykket kan ikke betegnes som en mental tilstand, men som en abstrakt entitet. Vi kan spørge os selv om, hvilken ontologisk status abstrakte enheder har – et spørgsmål, som vi vil vende tilbage til senere.

² Hvad vi betragter som at være den "samme" institution i forskellige tidsperioder er selvfølgelig to entiteter (tids-indeksret), som ikke er identiske numerisk set. De har, det som bliver kaldet for "geno-identitet", det vil sige, at der er en genkendelig linie i udviklingen, så den senere version kan betragtes som efterfølger af den originale version. Det er dog ikke nok til at gøre dem (institutionerne) til de "samme".

³ Doktrinen om at ord kun kan have en "sand" betydning eller doktrinen om, at objekter har en "essens" – at de nødvendigvis besidder bestemte egenskaber.

⁴ Som angår væren (oversættelse).

⁵ En af de mest kendte projektmeter. En flertydig stimulans bliver præsenteret for testpersonen, eksempelvis en blækklat på et foldet papir. Han bliver opfordret til at opfatte, at stimulansen forestiller noget. På grund af stimulansens flertydighed forventes hans svar at afsløre noget af hans underbevidsthed, idet forskriften fortrinsvis vil blive dannet ud fra hans subjektive bidrag.

⁶ Soldater i den romerske kejserlige livvagt (oversættelse).

⁷ Episteme fra græsk: kundskab, videnskab. I denne sammenhæng skal ordet forstås som videnskabeligt (Oversættelse).

⁸ Se eventuelt den norske oversættelse af Eivind Storheim og Elling Schwabe-Hansen (1983): "Grunnlegging av moralens metafysikk" i Eivind Storheim (red): *Moral, politikk og historie*, Universitetsforlaget: Oslo. For overblik over Kants moralfilosofi se Raino Malnes og Knut Midgaard (1993): "Politisk tenkning fra antikken til vår tid", Universitetsforlaget: Oslo. (Oversættelse).

⁹ Anthony Flew gentager Schopenhauer's kritik og tilføjer den overbevisende søgende illustration.

¹⁰ På tysk: "Handel so, dass Du wollen kannst, in alle Ewigkeit immer wieder so zu handeln".

¹¹ Nietzsche fornemmede vanskeligheder her. Han skriver: "Hvad hvis en simpel mand ønsker at gentage hans plebejiske livsstil igen og igen?". Nietzsche's simple løsning er at se bort fra dette individ... Tilsyneladende er generalisering ikke uden problemer.

¹² I en ikke-gemyttelig betydning (Oversættelse).

¹³ En perfekt analogi er sætningen: "Sætning S kan ikke bevises", er nyttesløs fordi den er ufuldkommen. Den bliver nødt til at blive fuldstændt med følgende: "Sætning S kan ikke bevises (eller kan bevises) i et system A. Dette følger logikken fra Gödels teorem.

¹⁴ Fra latinsk og betyder: "Med de nødvendige forandringer" (Oversættelse).

¹⁵ Østrigske økonomer har altid fremhævet dette. Begrebet "subjektiv etik" er derfor en mere sigende karakteristik end "marginalisme". Når det kommer til alt er marginalisme yderst udbredt. Tænk for eksempel på Weber-Fechner loven i psykologi.

¹⁶ Alligevel er forsøg på at udlede en ikke-instrumentel norm ud fra forudsætningen om, at argumentet alene har en deskriptiv funktion logisk set umuligt. Konklusionen kan kun rumme, hvad der ligger i forudsætningerne. Dette følger idéen fra deduktiv logik. Sådanne forsøg bliver oftest betegnet med begrebet "naturalistic fallacy" (cf. David Hume og G.E Moore). Humes lov om den berømte er/bør distinktion kom kun ind i diskussionen i 1930'ernes England igennem Moores Principia Ethica (Moore refererede ikke direkte til Humes lov og i dag når man taler om "naturalistic fallacy" falder tanken som regel på Moores arbejde.

¹⁷ Deontologi: (Fra græsk. deon, det fornødne, pligt og logos, lære), Pligtlære. Moralregler tillægges en deontologisk betydning, når de anses for at være ubetinget gyldige i sig selv uden hensyn til eventuelle værdier som handlinger udført i overensstemmelse med reglerne kan frembringe (oversættelse).

¹⁸ I 1993 introducerede den tyske regering (i virkeligheden en koalition af de to socialdemokratiske partier: CDU/CSU og SPD) en ny skat – en skattestigning i indkomstskatten, som de eufemisk døbte "Solidaritätszuschlag", der appellerede til følelsen af "solidaritet" baseret på tvang.

¹⁹ Hvis Mother Teresas beundringsværdige handle måde blev almen-gyldig ville menneskeheden på langt sigt gå til grunde. Med konkurrencens forsvinden ville markedsprocessen miste sin information og opdagelsesfunktion. Skabelse af velstand ville gå i stå etc. Hvis alle viede deres liv til at uddøle almisser til andre ville ingen overleve, da der ikke ville være nogen producenter og entreprenører. Desuden ville hendes opposition til svangerskabsforebyggelse, hvis gjort almen-gyldigt, have katastrofale konsekvenser. Kant havde også en ejendommelig forståelse af markedsprocessen, når han i sine forelæsninger om etik (omkring 1785) skrev: "For hvis ingen ønsker at opnå livets goder mere end andre, ville der ikke være nogen rige, men også ingen fattige. Som Hardy Boullion (Boullion, 1993, p. 103) har påpeget, er den første del af sætningen sand: Der ville være ingen rige mennesker, men den anden del er især falsk – der ville kun være fattige i begyndelsen, og menneskeheden ville på langt sigt knap nok kunne overleve.

²⁰ Læren om nydelsen som det højeste gode (oversættelse).

Oversat af Pernille Johansson